

Олена Гончар

**САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА
ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВІДНИХ ФОРМ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ
ОСВІТИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Державна система освіти України повинна спиратися на свої історичні національно-культурні традиції. Вийти із кризи можливо тільки за умови усвідомлення свого минулого, від якого тільки і слід відштовхнутися для подальшого розвитку.

Основними учасниками навчального процесу, організованого у будь-якій формі, є педагог та ті, хто навчається, тобто суб'єкт (викладач, вчитель, батьки) та об'єкт (студент, школяр або курсант, тощо). Таким об'єктом в межах традиційної навчальної парадигми може бути один науковий або група. А також є методи і засоби взаємодії учасників навчального процесу і навчальна інформація, яку треба засвоїти.

Немає жодного учня, який був би майже повністю схожий на іншого, бо кожна людина – індивідуальна особистість із своїми інтересами, потребами, мотивами та ціннісними орієнтаціями. Тому об'єкт у процесі взаємодії часто активний та змінює свою роль, стаючи суб'єктом педагогічного процесу. Отже, в сучасній педагогіці вже склалась нова навчальна концепція суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками педагогічного процесу. Ця ідея передбачає активну, доброзичливу, а тому ефективну педагогічну взаємодію викладача і студентів, оснований на паритетних началах.

Володіння різноманітними методами організації навчального процесу надають педагогу можливість педагогічного впливу у відповідності до його основного призначення – забезпечення умов для переходу студента у позицію суб'єкту. У контексті адаптації вищої системи України до Болонського процесу, необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на жорсткому ринку праці потребує перш за все прищеплення студентам – майбутнім фахівцям прагнення до самоосвіти і самовиховання, що передбачає вимогу оволодіння методами самостійної роботи та самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в останні десятиріччя проблема педагогічної взаємодії викладачів і студентів у навчальному процесі продуктивно розробляється в різних аспектах. Навчання може відбуватися тільки тоді, коли воно якимось чином організовано.

Поява нових філософських підходів уможливорює більш об'єктивного переосмислення вічних питань та понять, глибше розуміння коріння явища «педагогічної взаємодії», яке за своєю специфікою є прикладним. На це вказують сучасні українські вчені-педагоги А. М. Бойко, А. Б. Добрович, І. В. Дубровіна, В. К. Дяченко, С. Т. Золотухіна,

Н. В. Єлізарова, Т. І. Сущенко, М. І. Фрумін, Є. В. Чудінова та ін.

У роботах закордонних авторів (Р. Селман, О. Стауфорд, М. Фландерс, М. Хаузен) педагогічна взаємодія, або інтеракція, у навчанні розглядається, виходячи з положень гуманістичної й когнітивної психології. Навчанню в малих групах співробітництва («cooperative learning») присвячені роботи Р. Славіна («навчання в команді»), Д. Джонсона й Р. Джонсона («Учимося разом»), Шломо Шаран («Групові дослідження»), а також Ел. Аронсон, М. С. Каган, Спенсер та ін.

Незважаючи на широке коло існуючих досліджень, що розвивають різні аспекти педагогічної взаємодії (педагогіку взаємодії (А. С. Белкін, І. А. Зимова, В. А. Кан-Калік, О. В. Коротаєва, А. І. Кравченко, М. Д. Никандрова, М. І. Щевандрін); педагогіку підтримки (О. С. Газман, Н. Н. Михайлова, С. М. Юсфін); організацію навчального співробітництва в колективних, кооперативних, групових формах роботи (А. І. Донцов, Х. Й. Лійметс, А. В. Петровський, В. В. Фляків, Г. А. Цукерман, С. Г. Якобсон), раціонально-психологічний напрямок (П. П. Блонський, Г. О. Гордон, Г. С. Костюк, А. В. Луначарський, А. П. Пинкевич, С. Л. Рубінштейн), на даний момент, не можна говорити про існування цілісного дослідження, в якому було б надано об'єктивне осмислення та наукове обґрунтування досвіду реалізації ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої освіти.

Сама специфіка розвитку педагогічної думки, яка полягає в тому, що кожний новий історичний етап у житті суспільства накладає свій відбиток на організацію навчання, тим самим урізноманітнюючи його форми, і визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає в розкритті специфіки самостійної роботи як невід'ємної складової організації провідних форм педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої освіти України другої половини ХХ століття.

Важливим чинником формування інтересу студентів до предмета дослідники вважають урізноманітнення форм та методів організації навчання. У цьому контексті слід зазначити, що провідними формами педагогічної взаємодії в системі вищої школи визначаються лекція, семінар та самостійна робота студентів. Саме остання проявляється в конкретних різновидах і тому визначається як пріоритетна.

У радянській вищій школі довгий час організація навчального процесу була чітко регламентована документами Міністерства вищої освіти СРСР. Так, у 50-ті роки, коли основний акцент ставився на інтелектуальному розвитку майбутніх фахівців, в ході здійснення навчального процесу вважалися за адекватні методи, що носили характер передачі інформації. Таке ставлення спричинило ситуацію 50–60-х років ХХ століття, коли лекціям відводилося до 60–80 % усього навчального часу. А на обласних нарадах працівників освіти, у звітах й актах перевірки педагогічних навчаль-

---

них закладів постійно порушувалося питання про те, що випускники вузів мають знання, але не завжди вміють їх застосовувати [5, 15].

Тому сьогодні все більший акцент робиться на необхідності навчити студентів працювати і поповнювати свої знання самостійно на тлі взаєморозуміння та постійного зворотного зв'язку між учасниками навчального процесу.

Провідною формою навчання у вищому навчальному закладі була і залишається лекція. Від латинського «lectio» – читання вголос, вона з'явилась ще в античній Греції та довгий час була єдиною формою і методом навчання. Дійсно, закріплення навчального матеріалу студентами починається ще на впродовж його презентації викладачем та обмірковування.

Однак, самостійна робота студентів набуває особливої значущості через те, що вона є дидактичною передумовою зв'язку між собою практично усіх форм і методів організації навчання та призначена для підготовки студентів до самоосвіти та творчості. Це зумовлено тим, що активна позиція особистості виявляється у постановці цілей самостійної роботи, її плануванні, визначенні способів, самообілізації, самоконтролі та самооцінки її ефективності. Остання залежить від різних за природою факторів. Вміло організована педагогічна взаємодія, а саме надання викладачем інструкцій та рекомендацій з виконання ним же встановлених завдань не у вигляді тоталітарних вказівок, а за допомогою низки особистісно сенсових утворень, зумовлює зовнішній бік процесу. Такий особистісний сенс містить індивідуалізоване ставлення людини до тих об'єктів, заради яких має відбутися діяльність, а також її ціннісні орієнтири. Комунікація як провідна форма педагогічної взаємодії впливає на формування научуваним самого себе, усвідомлення індивідуальних цілей та способів дії та самоконтролю, тим самим окреслює внутрішні чинники самостійної роботи.

Самостійна робота є такою, що планується та виконується згідно з корекціями викладача, але без його безпосередньої участі. Традиційно [3, 513] її прийнято поділяти на чотири етапи: 1) підготовчий етап – ідентифікування об'єктів та явищ шляхом копіювання або порівняння; 2) етап узагальнення – репродуктивна діяльність студента, яка є лімітованою індивідуальними можливостями запам'ятовування; 3) продуктивний етап – самостійне застосування надбаних знань для вирішення проблем, що не є навчальними або типовими, як вимагають елементів креативності; 4) етап повної самостійності – діяльність щодо переносу знань при вирішенні завдань у повністю нових ситуаціях, що вимагає гіпотетичного каналового та діалектичного мислення. Участь та функції викладача на кожному з етапів самостійної роботи змінюються в бік зменшення впливу.

Дуже схожою є класифікація типів самостійної роботи, яку пропонує у своїх дослідженнях П. І. Підкасістий [4, 176], а саме: 1) самостійну роботу за взірцем; 2) реконструктивну самостійну роботу; 3) варіативну самостійну роботу та 4) творчу самостійну роботу. Останній тип передбачає

найвищий рівень пізнавальної активності та самостійності студента. Участь та функції викладача на кожному з перерахованих етапів самостійної роботи змінюються в бік зменшення його впливовості.

Освітні форми (лекції, семінари, практикуми, лабораторні роботи), що історично склалися у системі вищої освіти, зумовили їх розподіл на позааудиторну самостійну роботу та самостійну роботу в аудиторії.

До позааудиторної самостійної роботи відносять таку, як: робота з книгою, конспектування, доробка і оформлення текстів лекцій, пошук інформації, написання рефератів, доповідей та анотацій до модулів, участь у дослідницькій роботі, виконання курсових і дипломних робіт, підготовку до семінарів (наприклад, за методом проектів або «case-study») колоквиумів, модульних тестів, заліків або іспитів.

Самостійна робота студентів в аудиторії передбачає такі елементи прояву самостійності, як уміння уважно слухати та студіювати, порівнювати та оцінювати, критично аналізувати виступи інших членів групи на семінарі, творчо будувати свій виступ або рецензію, тощо.

У цьому контексті особливу увагу сьогодні слід привернути до семінару як провідної форми педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої школи. Семінарські заняття посідають дуже важливу роль в організації навчального процесу сучасного вузу. Ця роль виявляється у їх тісній єдності з усіма іншими формами, а саме лекцією та самостійною роботою.

Семінар – форма групових навчально-теоретичних або практичних занять з будь-якого предмета, теми, наукової, навчальної та іншої проблеми для студентів вищих навчальних закладів, слухачів курсів, що передбачає обговорення учасниками завчасно підготовлених повідомлень, доповідей під керівництвом викладача [1, 895]. Семінар – від лат. *seminarium* – розсадник, шкілька; *перен.* школа – має дуже давню історію, що сягає своїм корінням античності [6].

Семінар – це найскладніша форма навчального процесу, мета якого сприяння формуванню умінь активної взаємодії викладача із студентами, вироблення самостійності і творчого мислення. Таким чином, головна роль семінару виявляється в узагальненні та систематизації знань студентів, тобто закріпленні та поглибленні знань, умінь та способів їх отримання і застосування, творчого поєднання науково-теоретичних положень з практичним досвідом. Важливішою умовою ефективності семінару є атмосфера взаємодії співпраці та взаєморозуміння.

Успішність роботи семінару залежить від форм спілкування та контролю, від методів організації педагогічної взаємодії. Організація активного навчання, коли студенти не відчують однобічного впливу викладача, залежить від ставлення до них останнього як до особистості зі своїми інтересами, здібностями, характером і, навіть, статусом у навчальній групі.

Серед найбільш популярних методів організації педагогічної взаємо-

---

дії у вищих навчальних закладах, що вимагають глибокої самотійної попередньої роботи, що забезпечує поглиблення, поширення і систематизацію знань та формування досвіду самотійної творчої активності, застосовують такі:

- «круглі столи», групові диспути та дискусії, що ставлять за мету формування у студентів оціночних суджень та світоглядних позицій. Ступінь досягнення максимальної ефективності залежить від глибини суперечливості позицій щодо теми семінару, культури (спілкування) проведення диспуту або дискусії, вміння відокремити позитивне у протилежній думці та зробити точні та справедливі висновки;

- метод «мозкової атаки», що передбачає підтримування асоціацій та рішень студентів, заохочення висунення будь-яких ідей та абсолютну заборону їх критики. Головним стає сприяння атмосфері співтворчості учасників навчального процесу, що досягається за рахунок висунення паралельних відповідей та емоційної взаємодовіри;

- ділові ігри, в основу яких покладені прийоми самотійного пошуку оптимальних варіантів вирішення проблеми, не тільки закріплюють теоретичні знання, а й формують функціональні вміння та навички ділового спілкування, розвивають творчість і віру у свої сили;

- метод проектів використовується для формування із студентів самотійних дослідників, спроможних трансформувати себе, знайти необхідну інформацію та виробити власну робочу теорію;

- метод ситуацій сприяє формуванню у майбутнього фахівця вміння ставити задачу та вирішувати її в певних обставинах, тобто самотійно розібратися у реальній ситуації, встановити корпус необхідної для вирішення даної проблеми інформації; «Кейс-метод» використовують для того, щоб допомогти майбутньому фахівцю (особливо в галузі освіти, медицини, права та бізнесу) зрозуміти специфіку взаємовідносин, мотивації, видів відповідальності та отримати комунікативні навички, тобто швидше адаптуватися до реалій майбутньої діяльності;

- метод розгорнутої бесіди, а саме заслуховування та обговорення доповідей або повідомлень, можливо, опанування та рецензування прослуханого, тощо.

Слід зауважити, що педагогічне спілкування (суб'єктивна комунікація), яка визнається невід'ємною складовою педагогічної взаємодії, визначає використання організаційної, контактної, стимулюючої, управлінської, координаційної, емотивної, оцінної та ін. [2, 228] функцій в залежності від цілей навчання. Тому перераховані вище форми навчання передбачають велику відповідальність за їх успішність, перш за все, викладача, роль якого повинна постійно змінюватися від вчителя, консультанта до режисера, організатора або судді певної діяльності студентів.

Отже, для того, щоб надати об'єктивну оцінку якості проведення семінарського заняття, необхідно враховувати збалансованість виконання

його основних функцій. Так, організаційно-орієнтаційна функція передбачає оцінку постановки проблеми та постановку окремих завдань, зв'язок теоретичного матеріалу, останніх наукових досягнень з реаліями застосування їх на практиці, а також обґрунтування витрат навчального часу та запобігання стихійного характеру проведення заняття. Мотиваційна функція стосується стилю проведення заняття, емоційної атмосфери та взаємовідносин студентів із викладачем, демократичний стиль якого надає можливість студентам відчувати себе рівноправними з педагогом партнерами, що є важливою умовою формування і прояву професійної зацікавленості та відповідальності студентської молоді. Третя, розвивальна функція, набуває особливого значення через її значущість для розвитку самовпевненості студентів та водночас вимогливості до себе, а також через майстерність переконувати, висловлювати свою точку зору і знайти корисне зерно в ідеї свого опонента, вміння співпрацювати, проявляючи тактовність і терпимість та ін. Оціночна функція передбачає не тільки підведення підсумків заняття, а й оцінку діяльності студентів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, їх персонального прогресу, знань та глибину самостійної роботи щодо підготовки до семінару, а також ступінь їх активності, творчості та комунікативної культури. Урівноваженість цих та інших функцій допомагають викладачу уникнути помилок, що заважають активізації позиції студента, таких, як надмірне інструктування або корекція виступів студентів, що призводить до підміни висловлювань студентів своїм повідомленням, перетворення семінару в заняття по повторенню пройденого матеріалу курсу, тощо. Все це, зрештою, допомагає засвоєнню гуманістичних цінностей, що обумовлюють становлення особистісного в майбутньому фахівцями та членами суспільства.

Так, узагальнення результатів дослідження сутності самостійної роботи як однієї з провідних форм педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в системі вищої школи другої половини ХХ століття, дозволяють дійти наступних висновків та перспектив подальшої розвідки:

Форма організації навчання як спеціальна конструкція самого процесу передбачає будь-який вид навчального заняття – лекцію, семінар, консультацію, тьюторіал, екскурсію та ін. Провідними формами навчання у сучасному вищому навчальному закладі залишається лекція, семінар та самостійна робота, питома вага якої останнім часом збільшується та набуває особливої значущості.

Існуюча лекційно-семінарська система, що зародилася зі створенням перших навчальних закладів, має глибокі історичні корені. Однак, практично не зазнавши істотних змін із моменту її створення ззовні, вона постійно розвивається через зміни, насамперед, характеру стосунків учасників навчального процесу. Головна роль сучасного педагога бути знаючим партнером його слухачів, який спрямовує навчальний процес, сприяючи успішності творчо усвідомленого активного просування студента у навчально-

---

му матеріалі за його індивідуальною траєкторією.

Семінар вимагає від студентів достатньо високого рівня самостійності, що зумовлено необхідністю пошуку інформації у декількох джерелах, з подальшим порівнянням різних точок зору та наданням узагальнюючих коментарів. Самостійна робота, що полягає у більш ретельному та детальному вивченні певних теоретичних положень, способів вирішення проблеми, може вимагати присутності та допомоги викладача.

Незамінна роль самостійної роботи у становленні сучасного конкурентоздатного фахівця окреслює гостру проблему, яка постає при організації навчального процесу в системі вищої школи, – розширення арсеналу традиційних методичних засобів та форм організації самостійної роботи з урахуванням цілей і змісту професійної підготовки студентів, а також поліпшення її методичного забезпечення.

Отже, позитивно діалогічний стиль педагогічної комунікації є найважливішою умовою ефективності навчальної діяльності. Вміння викладача спровокувати студентів на повну реалізацію своїх внутрішніх резервів, допомогти їм розвивати вміння самостійного цілепокладання, створити умови для зміни пасивної позиції на активну зумовлюють інтенсивність та якість підготовки майбутніх спеціалістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Лекції з педагогіки вищої школи : [навч. посібник] / за ред. В. І. Лозової. – Харків : «ОВС», 2006. – 496 с.
3. Педагогіка : Большая современная энциклопедия [сост. Е. С. Рапацевич]. – Мн. : «Соврем. Слово», 2005. – 720 с.
4. Педагогика / П. И. Пидкасистый / [под ред. П. И. Пидкасистого]. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
5. Стенограма обласної наради активу працівників народної освіти Харківської області від 05.01.1957 р. – ДАХО, ф.р. 4695, оп. 4, спр. 250, арк. 1–103.
6. Цехмістрова Г. С. Методологічне обґрунтування проведення семінарських занять у вищих навчальних закладах // Проблеми освіти. – Вип. 24. – К., 2001. – С. 14–25.